

УДК 796.011.3(477)

DOI: 10.36550/2415-7988-2025-1-218-347-350

КОШЛЯК Михайло –

кандидат педагогічних наук,

Президент Федерації дзюдо України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4597-299X>

e-mail: mykhailo.koshliak@gmail.com

РОЗВИТОК ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ В УКРАЇНІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ ЯК ПРЕДМЕТ ВИВЧЕННЯ НАУКОВЦІВ

Теорія фізичного виховання в Україні пройшла певний шлях становлення та розвитку. Кожний історичний період мав свої провідні принципи в розвитку системи фізичного виховання, які потребують об'єктивної оцінки та переосмислення. Досвід минулого допомагає досягнути в розвитку ту чи іншу проблему, дає змогу побачити нове, концептуально виокремити певні прогресивні ідеї.

У статті здійснено ретроспективний аналіз розвитку фізичного виховання в Україні в другій половині ХХ століття в рецепції сучасних історико-педагогічних досліджень.

Виявлено, що у різновидових публікаціях сучасних учених розкрито проблеми становлення та розвитку фізичного виховання в Україні в другій половині ХХ століття, формування теоретичних основ фізичної освіти, пошуку концептуальних підходів до формування здорового способу життя, пошук засобів і найбільш ефективних форм реалізації фізичного виховання, що сприяють формуванню гармонійно розвиненої особистості.

Як засвідчують наукові розвідки вчених у другій половині ХХ століття спостерігався активний процес відродження, формування та розвитку фізичної культури та спорту, який відображався в кількості побудованих спортивних об'єктів, завойованих медалей на різного рівня змаганнях, нагороджених титулами тощо. В означений період в Україні впроваджувалися нові форми фізичного виховання – створювалися культурно-спортивні комплекси, фізкультурно-оздоровчі групи на принципах самоопукності, дитячо-юнацькі фізкультурно-спортивні клуби за місцем проживання, клуби любителів фізичної культури, школи здоров'я, госпрозрахункові об'єднання з надання платних фізкультурно-оздоровчих послуг населенню «Фізкультура і здоров'я» та ін. У практику виробничих підприємств і державних установ вводилася виробнича гімнастика.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо у дослідженні теорії і практики фізичного виховання дітей та молоді у вітчизняній педагогічній думці в другій половині ХХ ст. у сучасному науковому дискурсі.

Ключові слова: фізичного виховання, формування здорового способу життя, історичний період, історико-педагогічні дослідження.

KOSHIAK Mykhailo –

Ph. D. in Pedagogy,

President of the Judo Federation of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4597-299X>

e-mail: mykhailo.koshliak@gmail.com

DEVELOPMENT OF PHYSICAL EDUCATION IN UKRAINE IN THE SECOND HALF OF THE 20TH CENTURY AS A SUBJECT OF STUDY BY SCIENTISTS

The theory of physical education in Ukraine has gone through a certain path of formation and development. Each historical period had its own guiding principles in the development of the physical education system, which require objective assessment and rethinking. The experience of the past helps to understand this or that problem in development, allows us to see something new, and conceptually identify certain progressive ideas.

The article provides a retrospective analysis of the development of physical education in Ukraine in the second half of the 20th century in the light of modern historical and pedagogical research.

It was found that various publications of modern scientists reveal the problems of the formation and development of physical education in Ukraine in the second half of the 20th century, the formation of theoretical foundations of physical education, the search for conceptual approaches to the formation of a healthy lifestyle, the search for means and the most effective forms of implementing physical education that contribute to the formation of a harmoniously developed personality.

As evidenced by scientific research by scientists, in the second half of the 20th century, there was an active process of revival, formation and development of physical culture and sports, which was reflected in the number of sports facilities built, medals won at various levels of competitions, titles awarded, etc.

During this period, new forms of physical education were introduced in Ukraine - cultural and sports complexes, physical education and health groups on the principles of self-sufficiency, children's and youth physical education and sports clubs at the place of residence, clubs for physical education enthusiasts, health schools, self-supporting associations for the provision of paid physical education and health services to the population "Physical Education and Health", etc. Industrial gymnastics was introduced into the practice of industrial enterprises and state institutions.

We see prospects for further scientific exploration in the study of the theory and practice of physical education of children and youth in domestic pedagogical thought in the second half of the twentieth century. in modern scientific discourse.

Keywords: physical education, the formation of a healthy lifestyle, historical period, historical and pedagogical research.

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Реформування національної освітньої системи, зокрема й фізичного виховання, зумовило зростання інтересу науковців до історико-педагогічних проблем. Серед них можна назвати проблеми становлення та розвитку фізичного виховання в Україні, формування теоретичних основ

фізичної освіти, пошуку концептуальних підходів до формування здорового способу життя. Згідно з історико-педагогічним дискурсом, для розвитку сучасної системи фізичного виховання важливим є пошук засобів і найбільш ефективних форм реалізації фізичного виховання, що сприяють формуванню гармонійно розвиненої особистості.

Тому звернення до робіт вітчизняних педагогів, у яких висвітлено досвід розвитку фізичного виховання, збереження здоров'я особистості засобами фізичної культури, допоможе у розв'язанні нагальних проблем сучасної наукової теорії та практики фізичного виховання [7, с. 25].

Теорія фізичного виховання в Україні пройшла певний шлях становлення та розвитку. Кожний історичний період мав свої провідні принципи в розвитку системи фізичного виховання, які потребують об'єктивної оцінки та переосмислення [6, с. 76]. Досвід минулого допомагає досягнути в розвитку ту чи іншу проблему, дає змогу побачити нове, концептуально виокремити певні прогресивні ідеї.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз джерел засвідчує певну увагу сучасних дослідників до різних аспектів розвитку фізичного виховання в Україні в другій половині ХХ століття, які були предметом вивчення А. Бандури [1], В. Вербицького [3], С. Воронька [1], Г. Дембровської [4], Ю. Кирилюк [6], Т. Пантюк [8], С. Присяжнюк [9], І. Рошін [10] та ін. З цієї позиції доцільно виявити системний потенціал у практичному розв'язанні поставленої проблеми, зміну її концептуально-методологічних засад на різних етапах історичного розвитку.

Мета статті – здійснити ретроспективний аналіз розвитку фізичного виховання в Україні в другій половині ХХ століття в рецепції сучасних історико-педагогічних досліджень.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Дослідження історії розвитку фізичного виховання в Україні в другій половині ХХ століття активізувалося у 90-ті роки. З'явилося відносно багато досліджень присвячених різним аспектам розвитку проблеми.

Так, С. Присяжнюк та Д. Оленєв вказують, що теорія фізичного виховання в Україні в другій половині ХХ століття формувалася під впливом важливих соціально-економічних та педагогічних перетворень, що відбувалися з кінця ХІХ століття до середини 50-х років ХХ століття та зосереджують увагу на виявленні принципових змін у суспільстві в цей період, які вплинули на розвиток теорії фізичного виховання України другої половини ХХ століття [9].

Не менш важливим для теорії і практики фізичного виховання в Україні в другій половині ХХ століття є розвідка В. Іващенко та О. Безкопильний [5]. Зокрема, автори зупиняються на виявленні передумов розвитку теорії фізичного виховання в Україні в другій половині ХХ століття.

Досліджуючи передумови розвитку теорії фізичного виховання в Україні в другій половині ХХ століття Ю. Кирилюк зауважує, що «незважаючи на післявоєнні труднощі, держава приділяла постійну увагу діяльності фізкультурних організацій. У спортивному русі країни було ліквідовано наслідки воєнних руйнувань, збільшилася кількість спортсменів, що регулярно займаються спортом, було засновано посади державного тренера з видів спорту та відкрито спортивні школи для молоді. Зазначені вище

соціально-економічні та педагогічні передумови сприяли введенню в 1951 році нових програм із фізичного виховання, згідно з якими на І і 2-х курсах вишів були обо обов'язкові заняття з фізичного виховання» [6, с. 80].

Досліджуючи перші кроки становлення на Україні позашкільного виховання дітей у 70-х і першій половині 80-х років С. Букреєва [2] вказує, що «у зв'язку із застійними явищами в економічній і соціально-культурній сферах тогочасного суспільства гальмувалося розширення мережі спортивних клубів за місцем проживання, оновлення навчальних програм у навчальних установах, покращення роботи ДЮСШ, спортивно-оздоровчих таборів, розвиток олімпійських видів спорту, покращення наукових досліджень. У фізкультурному русі намітилося поглиблення перекося між масовістю і спортом високих досягнень, віддаючи перевагу спорту. Розвитку фізичної культури і спорту заважали багаточисельні відомчі бар'єри у використанні спортивних споруд, адміністративно-бюрократичні методи управління фізкультурним рухом. Недосконалість системи залучення населення до рухової активності в радянський період було зумовлено декларативністю та відсутністю ресурсного забезпечення відповідних партійних та державних рішень; ігноруванням нової між-народної стратегії розвитку фізичного виховання – спорту для всіх; збереженням старих програмних та нормативних засад фізичного виховання різних груп населення, що втілювались у комплексі ГПО» [2, с. 202].

Дослідник історія фізичної культури та спорту в Україні В. Вербицький зазначає, що в означений період «в Україні впроваджувалися нові форми фізичного виховання – створювалися культурно-спортивні комплекси, фізкультурно-оздоровчі групи на принципах самоокупності, дитячо-юнацькі фізкультурно-спортивні клуби за місцем проживання, клуби любителів фізичної культури, школи здоров'я, госпрозрахункові об'єднання з надання платних фізкультурно-оздоровчих послуг населенню «Фізкультура і здоров'я» та ін. У практику виробничих підприємств і державних установ вводилася виробнича гімнастика» [3, с. 213].

Цікавим є дослідження Т. Пантюк [8], в якому обґрунтовується процес становлення та розвитку системи фізичного виховання дошкільників в Україні у міжвоєнну добу. Підтвердженням цього є цілий ряд праць відомих педагогів того часу (С. Русової, К. Малицької, І. Стешенка, Я. Чепіги, І. Боберського та ін.), що були присвячені саме дослідженню цієї проблеми.

У докторській дисертації «Теорія і практика загальної фізичної підготовки старшокласників загальноосвітніх шкіл України (1932–2011 рр.)» [10] І. Рошін, спираючись на періодизацію генезису системи загальної середньої освіти в Україні та враховуючи характерні тенденції розвитку теорії та практики фізичної культури і спорту в Україні, на підґрунті аналізу історичних подій та вивчення змісту державних документів, що стосуються змісту і організації загальної фізичної підготовки учнів, в історії розвитку загальної фізичної

підготовки учнів українських загальноосвітніх шкіл виокремлює такі періоди: (1951–1991 рр.) – період спортизація шкільної фізичної підготовки (перший субперіод (1951–1958 рр.) – спортивно-масовий; другий субперіод (1958–1984 рр.) – освітньо-законодавчий; третій субперіод (1984–1990 рр.) – реформаторський); період (1991–2011 рр.) – модернізація змісту, форм і методів фізичної підготовки відповідно до національних традицій фізичного виховання (перший субперіод (1991–2002 рр.) – концептуально-стратегічний; другий субперіод (2002–2011 рр.) – стандартизаційний) [10, с. 16].

Дослідник зауважує, що протягом 1950–1990-х років українська система загальної середньої освіти також зазнавала реформаторських змін. Причому реформа 1956–1964 рр. була ініційована урядом і вперше за всі попередні роки здійснювалася послідовно: проголошення, розробка, реалізація. У цей період запроваджено нові типи шкіл, групи продовженого дня, численні фізкультурно-спортивні змагання для учнів; створено авторські школи; відбулася активізація педагогічних досліджень методичного та дидактичного спрямування [10, с. 24].

«Специфічними рисами 1951–1991 років є вихід країни на міжнародну спортивну арену, «спортизація» шкільного фізичного виховання, масштабне будівництво спортивних споруд, зокрема й у навчальних закладах. Особливість цього етапу полягає в тому, що всім важливим документам щодо розвитку державної освіти та галузі фізичної культури була притаманна ідеологічна спрямованість і партійна підконтрольність», – пише І. Рошнін [10, с. 29].

У науковій розвідці Г. Дембровської [4] представлено цілісний аналіз проблеми фізичного виховання дітей та молоді в системі позашкільних закладів у 50–70 роках ХХ століття; встановлено, що зміст, форми, методи організації зі спортивної роботи в позашкільних закладах вибудовувалися відповідно до навчальних (планування і навчання дітей за відповідними нормативними програмами, планами в спортивних школах, гуртках, секціях, командах); політичних (побудова роботи відповідно основних вимог і завдань партійних, державних, громадських, дитячих та молодіжних органів, об'єднань, організацій); педагогічних (поєднання у фізичному вихованні дітей та молоді шкільної, позакласної та позашкільної виховної роботи, поєднання сімейного і суспільного виховання, визначенні провідної ролі школи в об'єднанні позашкільних закладів, спортивних товариств і клубів, профспілкових комітетів, будинкових комітетів на вирішення завдань фізичного виховання учнів) вимог; схарактеризовано теоретичні основи та практичну значущість, виокремлених питань з фізичного виховання, фізичної культури та занять спортом у позашкільних закладах спортивного профілю в наукових розвідках, як вітчизняних, так і зарубіжних вчених в історії педагогіки; – визначено особливості роботи з фізичного виховання учнів у позашкільних закладах у 50–70 роках ХХ століття; доведено, що в 50–70 рр. ХХ століття система

роботи позашкільних закладів з фізичного виховання та підготовки юних спортсменів була чітко регламентована відповідно до державної ідеологічної складової; її зміст, форми, методи впливали на політичні, економічні, соціокультурні чинники. Як зауважує Г. Дембровська, «розвиток фізичної культури та спорту мав глибокі історичні корені у вітчизняній науці, практиці реалізації у вітчизняному шкільництві, як у школі, так позашкільних закладах» [4, с. 67].

Як засвідчують дослідження А. Бандурки та С. Воронько, у другій половині ХХ століття активно розглядалося питання зміцнення та збереження здоров'я підростаючого покоління. Дослідники зауважують, що «у цей період проблема зміцнення та збереження здоров'я підростаючого покоління актуалізувалася на державному рівні. Зусиллями вчених (медиків, психологів, педагогів) було окреслено методологічні основи вітчизняної теорії і практики формування здорового способу життя. Водночас, на думку вчених, відсутність системності поглядів до окресленої проблеми, значний розрив між декларованими принципами та їх практичним упровадженням в межах тогочасної освітньої системи спонукало педагогів-практиків до пошуків шляхів перебудови системи формування здорового способу життя, виведення її за рамки суто гігієнічного та фізичного виховання» [1, с. 7].

А. Бандурка та С. Воронько підкреслюють, що «у системі вітчизняного шкільництва означувані зміни супроводжувалися такими тенденціями: створення низки державних освітніх програм, що декларували пріоритетність завдання виховання здорового молодого покоління; закріплення позицій гігієнічного виховання учнів, що було зумовлено оздоровчим аспектом освітньої реформи (1984 р.); уведення лікарсько-педагогічного контролю за фізичним розвитком та станом здоров'я школярів; піднесення ролі фізичного виховання; впровадження концепції особистісно орієнтованого підходу у вихованні як теоретичної основи для розробки питань формування особистості і здорового способу життя школярів, зокрема» [1, с. 8].

Висновки та перспективи подальших розвідок напрямку. Виявлено, що у різновидових публікаціях сучасних учених розкрито проблеми становлення та розвитку фізичного виховання в Україні в другій половині ХХ століття, формування теоретичних основ фізичної освіти, пошуку концептуальних підходів до формування здорового способу життя, пошук засобів і найбільш ефективних форм реалізації фізичного виховання, що сприяють формуванню гармонійно розвиненої особистості. Отже, як засвідчують наукові дослідження вчених у другій половині ХХ століття спостерігався активний процес відродження, формування та розвитку фізичної культури та спорту, який відображався в кількості побудованих спортивних об'єктів, завойованих медалей на різного рівня змаганнях, нагороджених титулами тощо. Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо у дослідженні теорії і практики фізичного виховання дітей та молоді у вітчизняній

педагогічній думці в другій половині ХХ століття у сучасному науковому дискурсі.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Бандурка А. В., Воронько С. О. Генеза ідей формування здорового способу життя особистості у вітчизняній педагогічній думці радянської доби. *Проблеми та перспективи розвитку фізичного виховання, спорту і здоров'я людини* : матеріали V Всеукр. наук.-практ. конф. (23–24 квітня 2020 р.) / голов. ред. О. К. Корносенко. Полтава : Сімон, 2020. С. 3–7.
2. Букреєва С. М. Перші кроки становлення на Україні позашкільного виховання дітей. *Радянська школа*. 1977. № 10. С. 96–99.
3. Вербицький В. А., Бондаренко І. Г. Історія фізичної культури та спорту в Україні : [навчальний посібник]. Миколаїв : ЧДУ ім. Петра Могили, 2014. 340 с.
4. Дембровська Г. М. Розвиток позашкільних закладів спортивного профілю в Україні (50–70 рр. ХХ століття): дис. ... канд. пед. наук. Херсон, 2017. 190 с.
5. Івашенко В. П., Безкопильний О. П. Теорія і методика фізичного виховання: підручник: в 2 ч. Черкаси: ЦНТЕІ, 2005. Ч. 1. 420 с.
6. Кирилюк Ю. А. Передумови розвитку теорії фізичного виховання в Україні в другій половині ХХ століття. *Освіта та педагогічна наука*. 2019. № 3 (172). С. 76–83.
7. Лук'янченко М. Теорія й практика фізичного виховання в спадщині вітчизняних педагогів другої половини ХІХ – початку ХХ ст. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві*. 2012. № 4 (20). С. 24–30.
8. Пантук Т. І. Теорія і практика фізичного виховання дітей дошкільного віку в Україні (1918–1939 рр.): автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.07. К., 2001. 18 с.
9. Присяжнюк С. І., Оленев Д. Г. Курс лекцій з фізичного виховання: навч. посіб. для студ. техн. вищих навч. закл. Київ: Видав. центр НУБіП України, 2015. 420 с.
10. Рощін І. Г. Теорія і практика загальної фізичної підготовки старшокласників загальноосвітніх шкіл України (1932–2011 рр.): автор. дис. ... д-ра пед. наук. Тернопіль. 2016. 40 с.

REFERENCES

1. Bandurka, A. V., Voron'ko, S. O. (2020). Geneza idey formuvannya zdorovoho sposobu zhyttya osobystosti u vitchyznyaniy pedahohichniy dumtsi radyans'koyi doby [The genesis of the ideas of the formation of a healthy lifestyle of the individual in the national pedagogical thought of the Soviet era]. *Problemy ta perspektyvy rozvytku fizychnoho vykhovannya, sportu i zdorov'ya lyudyny* : materialy V Vseukr. nauk.-prakt. konf. (23–24 kvitnya 2020 r.) / holov. red. O. K. Kornosenko. Poltava: Simon. S. 3–7. URL: <https://repository.pdmu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/30c2451e-e957-4e65-a009-e90fd0bd65d4/content> [in Ukrainian]
2. Bukreyeva, S. M. (1977). Pershi kroky stanovlennya na Ukrayini pozashkil'noho vykhovannya ditey [The first

steps of establishing extra-curricular education for children in Ukraine]. *Radyans'ka shkola*. 10. S. 96–99. [in Ukrainian].

3. Verbyts'kyi, V. A., Bondarenko, I. H. (2014). *Istoriya fizychnoyi kul'tury ta sportu v Ukrayini* [History of physical culture and sports in Ukraine]: navchal'nyy posibnyk. Mykolayiv : CHDU im. Petra Mohyly. [in Ukrainian]
4. Dembrovs'ka, H. M. (2017). *Rozvytok pozashkil'nykh zakladiv sportyvnoho profilyu v Ukrayini (50–70 rr. XX stolittya)* [Development of extracurricular sports institutions in Ukraine (50–70s of the 20th century)]: dys. ... kand. ped. nauk. Kherson. [in Ukrainian]
5. Ivashchenko, V. P., Bezkoptyl'nyy, O. P. (2005). *Teoriya i metodyka fizychnoho vykhovannya* [Theory and methods of physical education]: textbook: pidruchnyk: v 2 ch. Cherkasy: TSNTEI. CH. 1. 420 s. [in Ukrainian]
6. Kyrylyuk, YU. A. (2019). *Peredumovy rozvytku teorii fizychnoho vykhovannya v Ukrayini v druhiy polovyni XX stolittya* [Preconditions for the development of the theory of physical education in Ukraine in the second half of the 20th century]. *Osvita ta pedahohichna nauka*. № 3 (172). S. 76–83. [in Ukrainian]
7. Luk'yanchenko, M. (2012). *Teoriya u praktyka fizychnoho vykhovannya v spadshchyni vitchyznyanykh pedahohiv druhoi polovyny XIX – pochatku XX st.* [Theory and practice of physical education in the heritage of domestic teachers of the second half of the 19th – early 20th centuries]. *Fizychno vykhovannya, sport i kul'tura zdorov'ya u suchasnomu suspil'stvi*. № 4 (20). S. 24–30. [in Ukrainian]
8. Pantuk, T. I. (2001). *Teoriya i praktyka fizychnoho vykhovannya ditey doshkil'noho viku v Ukrayini (1918–1939 rr.)* [Theory and practice of physical education of preschool children in Ukraine (1918–1939)]: avtoref. dys... kand. ped. nauk: 13.00.07. K. 18 s. [in Ukrainian]
9. Prisyazhnyuk, S. I., Olenyev, D. H. (2015). *Kurs lektsiy z fizychnoho vykhovannya* [Course of lectures on physical education]: navch. posib. dlya stud. tekhn. vyshchykh navch. zakl. Kyiv: Vydav. tsentr NUBiP Ukrayiny. 420 s. [in Ukrainian]
10. Roshchin, I. H. (2016). *Teoriya i praktyka zahal'noyi fizychnoyi pidhotovky starshoklasnykiv zahal'noosvitnikh shkil Ukrayiny (1932–2011 rr.)* [Theory and practice of general physical training of high school students of general educational schools of Ukraine (1932–2011)]: avtor. dys. ... d-ra ped. nauk. Ternopil'. 40 s. [in Ukrainian]

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

КОШЛЯК Михайло – кандидат педагогічних наук, Президент Федерації дзюдо України.

Наукові інтереси: теорія і практика фізичного виховання в Україні у другій половині ХІХ – ХХ столітті.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

KOSHLYAK Mykhailo – Ph. D. in Pedagogy, President of the Judo Federation of Ukraine.

Scientific interests: theory and practice of physical education in Ukraine in the second half of the 19th–20th century.

Стаття надійшла до редакції 19.03.2025 р.

Стаття прийнята до друку 29.03.2025 р.